

10. Селиванова Е. А. Функционально-семантическая характеристика категории притяжательности в современном русском языке (притяжательные местоимения) : дис. на соискание учен. степ. канд. филол. н. : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Елена Александровна Селиванова. – К., 1988. – 200 с.

11. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.

12. Топоров В. Н. О некоторых предпосылках формирования категории притяжательности / В. Н. Топоров // Славянское и балканское языкознание. Проблемы диалектологии. Категория посессивности. – М. : Наука, 1986. – С. 142–167.

13. Цивьян Т. В. Об одном аспекте посессивности и способах его выражения в балканских языках / Т. В. Цивьян // Славянское и балканское языкознание. Язык в этнокультурном аспекте. – М. : Наука, 1984. – С. 79–86.

Olena Selivanova

Possessivity : designation and cognition

This article focuses on a languages category of possessivity, which is designated a constructions with possessive pronouns as basic. The range of values of these constructions is set on the basis of their transformation potential. Coming from a cognitive projection four groups of constructions with possessive pronouns are selected and described.

Key words: possessivity, transformation, possessive pronoun, possessor, possessive name.

Валентина Калько

**ВЕРБАЛЬНА РЕПРЕЗЕНТАЦІЯ КОНЦЕПТУ ДІТИ
В УКРАЇНСЬКИХ ПАРЕМІЯХ**

У статті проаналізовано особливості мовної репрезентації концепту ДІТИ в українських пареміях, виявлено основні закономірності його вербалізації, встановлено характерні ознаки, розглянуто стереотипне сприйняття дитини та систему оцінних домінант, пов'язаних із народженням, вихованням, ставленням до батьків тощо.

Ключові слова: вербалізація, концепт, паремія, прислів'я, діти.

Мовне дослідження паремій у ХХ столітті було зорієнтоване на такі основні проблеми: аналіз і виявлення їхніх ознак, характеристика лексичного складу, синтаксису, художньої образності тощо. Паремії – результат акумуляції народного досвіду, відображення суспільної свідомості, вираження соціальних уявлень про навколишній світ. Паремійна картина світу містить прийняті в соціумі норми моралі, стереотипи поведінки, знання про світ і людину у світі, які є важливими для мовного колективу і тому зафіксовані як мовні знаки. Лінгвокультурний потенціал паремійного фонду аналізували побіжно, і цей дисбаланс було частково подолано лише на рубежі ХХ–ХХІ століть у працях В. М. Телії [13], О. О. Селіванової [9–11] та ін. Застосування синтезу лінгвістики з культурологією для моделювання й пояснення паремійних текстів може збагатити усталені дослідницькі традиції новими даними. Типовість образів, що формують концептуальну структуру паремійних одиниць, функціонування в їхньому складі символів, еталонів світогляду – результат колективного внутрішньорефлексивного досвіду етносу. Віддзеркалюючи

характерні риси етнічного світогляду, образний зміст прислів'я може слугувати ключем для культурно-національної інтерпретації [13, с. 247].

У лінгвоукраїністиці докладно описано назви дітей в системно-структурному аспекті, де проаналізовано специфіку їхнього творення (В. І. Матвеев та ін.), встановлено словотвірні моделі в діахронному розрізі (О. В. Кровицька та ін.), з'ясовано особливості внутрішньої форми (Т. К. Черторизька, Л. О. Родніна), здійснено компаративний аналіз порівняно з російською, англійською мовами (В. І. Матвеев та ін.), вивчено функціонування в художніх дискурсах (А. О. Пікалова, О. Р. Сколодра та ін.). Так, З. Г. Коцюба дослідила особливості вербалізації стереотипних національних уявлень про статус і функції батьків у прислів'ях та приказках слов'янських, германських і романських мов, диференціювавши універсальні та національно зумовлені характеристики батька і матері в різних культурах [5]. Проте проблема дослідження особливостей вербального наповнення та функціонування концепту ДІТИ в мовній картині світу українців не втрачає актуальності і потребує уваги з боку лінгвістів, оскільки всебічний його аналіз уможливить пояснення процесів категоризації світу, механізмів віддзеркалення в мові внутрішньорефлексивного досвіду народу. Опис концепту ДІТИ на матеріалі прислів'їв актуальний ще й тому, що це один із основних засобів збереження й трансляції народного досвіду, повсякденної свідомості етносу, всебічне вивчення якого уможлиблює, по-перше, виявлення культурно маркованого компонента семантики мовних одиниць, по-друге, аналіз когнітивних механізмів формування найважливіших концептів. Метою нашої статті є комплексний аналіз лінгвокультурного представлення концепту ДІТИ в паремійному фонді української мови.

У сучасній українській мові лексема «діти» є полісемічною. У словниках зафіксовано семантику цієї мовної одиниці, у якій відображено різні уявлення про поняття: «1. Маленькі дівчатка і хлопчики; малеча, малята, малюки, дітва, протилежне дорослі. 2. Сини й дочки різного віку. 3. Майбутнє покоління» [7, с. 773]. Етимологічним підґрунтям денотативного класу лексем, що формують концепт ДІТИ, є спільноіндоевропейський корінь *dhēi* зі значенням «годувати груддю, смоктати» [2, с. 93]. Передовсім потрібно виокремити два різновиди прислів'їв, у яких вербалізовано концепт ДІТИ: 1) паремійні одиниці з прямим значенням, що описують дитину, її особливості, стосунки з батьками, життя в сім'ї, пор.: *Аби дружинка, дасть бог дитинку* (ПП-90, с. 114); 2) паремійні одиниці, які містять метафоричний підтекст і репрезентують уявлення про різноманітні життєві ситуації за допомогою образу дитини, напр.: *Старе – як мале, що побачить, того й просить* (ПП-90, с. 160). Предметом нашого дослідження є саме прислів'я першого різновиду, в яких віддзеркалено найсуттєвіше і глибоко утрадиційнене ставлення до дитини, зафіксоване в українській мовній свідомості.

Загалом в українській паремійній картині світу вербалізовано стереотипне сприйняття дітей. На думку О. О. Селіванової, стереотипізація – одна з основних ознак паремій, оскільки вона ґрунтується на природній здатності людини когнітивно моделювати довкілля і внутрішній рефлексивний досвід,

алгоритмізуючи, категоризуючи їх і тим самим сприяючи взаємодії між людьми [11, с. 419]. Ставлення до дітей у прислів'ях двоїсте. З одного боку, народження дитини – це радість, щастя, напр.: *Діти – найбільша радість у світі* (ПП-90, с. 117); *Нема смерті без причини, нема щастя без дитини* (ПП-90, с. 119), з іншого ж – клопіт, горе, пор.: *Без дітей тихо, та на старості лихо* (ПП-90, с. 114); *Хто дітей не має, той горя не знає; Хто дітей не має, той біди не знає; Хто дітей не має, той клопоту не знає* (ПП-90, с. 120). Частина прислів'їв передають смисл «і без дітей, і з дітьми – погано» і побудовані на протиставленні ситуацій, пор.: *Без дітей скучно, а з дітьми душно* (ПП-90, с. 114). Прислів'я *Без дітей горе, а з дітьми вдвоє* (ПП-90, с. 114) пов'язане з градацією негативної оцінки, вираженої за допомогою прислівника міри і степеня *вдвоє*. Якісна оцінка наявності дітей у сім'ї «добре – погано» є загальним компонентом конкретної семантики прислів'я і абстрактного вторинного значення моралі паремії, сполучною ланкою денотативного і сигніфікативного планів. Особливої значущості в таких одиницях набуває метафора, вербальний іконізм і смислова двоплановість якої полягає в порівнянні позначуваного з позначувальним. Так, паремії *Хата без дитини – то цвинтар; Хата з дітьми – базар, а без них – цвинтар; Хата з дітьми – базар, а без них – кладовище* (ПП-90, с. 120) побудовані на антитезі з градацією, що виражена за допомогою метафори: зрозуміло, що «базар» – погано, але «цвинтар, кладовище» – ще гірше. Такі прислів'я, на нашу думку, не стільки пов'язані з негативною оцінкою, скільки з протиставленням ситуацій. Паремія *Дитина до семи літ правду каже* (ПП-90, с. 115) відображає традиційне розуміння періоду дитинства, який чи не у всіх культурних традиціях вважають особливим етапом, що триває до семи років, оскільки після цього віку з'являється самоідентифікація, сором, розум [4, с. 96–97]

Г. Л. Перм'яков, виокремлюючи універсальні тематичні пари класифікації прислів'їв, опозиції «Дитина – Дорослий», «Діти – Батьки» зараховує до інваріантних протиставлень «Старе – Молоде», «Породжувальне – Породжуване» [8, с. 110, 114]. Такий розподіл вважаємо цілком прийнятним, оскільки він побудований з урахуванням двох основоположних семантичних ознак, притаманних лексико-семантичній групі найменувань дитини – віку і спорідненості. Проте, на нашу думку, паремії із ключовим концептом ДІТИ можна класифікувати і детальніше, що й спробуємо здійснити в межах запропонованої статті, не претендуючи на вичерпність і вважаючи запропонований розподіл умовним, оскільки частина з аналізованих паремій може мати переносне значення.

До першої групи зараховуємо прислів'я, семантика яких пов'язана з ознакою «діти схожі на батьків», причому ідея подібності цих членів однієї родини може бути як за зовнішніми рисами, так і за внутрішніми особливостями, характером, вчинками, поглядами на життя тощо, пор.: *Руді батьки – руді в них і діти; У доброго батька добрі й діти; Який отець, такий хлопець; По татку й дитячко* (ПП-90, с. 108); *Кожний те знає, що яка неня, така все доня буває; Яка мама, така й сама; Яка мама й татко, таке й*

дитячко; Яка неня, така й доня; Яка матка, таке і дитячко (ПП-90, с. 113). Такі паремійні одиниці побудовані за принципом паралелізму, переважно син схожий на батька, а дочка – на матір. Як зауважує В. В. Жайворонок, «народні приповістки – передусім символічні текстотвірні одиниці, в яких нарощування змісту відбувається через стандартизацію форми» [3, с. 65], тому в пареміях, які реалізують ознаку «діти схожі на батьків», типовою є модель *який (яка, яке)...*, *такий (така, таке)...*, що відображає взаємовідношення квалітативних ознак, пор.: *Яка вода, такий млин, який батько, такий син; Яка гребля, такий млин, який батько, такий син; Яке дерево, такий клин, який батько, такий син; Який явір, такий клин, який батько, такий син* (ПП-90, с. 108); *Яка вода, такий млин, яка мати, такий син; Яка клепка, така й бочка, яка мати, така й дочка* (ПП-90, с. 113); *Яка хазяйка, такі квіти, яка мати, такі діти* (А, с. 27). Саме в цій групі значна кількість паремій із метафоричним компонентом із донорської зони РОСЛИНА, напр.: *Яблуко від яблуні недалеко відкотиться; Яблуко від яблуні далеко не одкотиться, а хоч одкотиться, то хвостиком обернеться; Од яблуні – яблука, від дуба – жолудь* (ПП-89, с. 119); *Яке дерево, такий плод; Яке дерево, такі й його одростки; Від доброго кореня, добрі й окореники* (ПП-89, с. 122); *З дурного куца і дубець кривий* (ПП-89, с. 124) та ТВАРИНА, пор.: *Від лося лосята, а від свині – поросята* (ПП-89, с. 171); *Сова не вродить сокола; Не приведе сова сокола, тільки такого, як сама* (А, с. 28). У таких прислів'ях унаслідок їхньої метафоричності представлено й оцінку. Паремійні одиниці цієї групи об'єднує як спільність структури, так і смислова єдність. У поодиноких випадках у паремійній картині світу констатовано, що діти не схожі на батьків, пор.: *Буває і від гарного вітця родиться не раз дурна вівця; І від доброго вітця народиться скажена вівця* (ПП-90, с. 105); або в одних батьків бувають діти різної вдачі, напр.: *В одної матки, та не одні дітки* (ПП-90, с. 108); *Одна мати родила, та не один розум давала* (ПП-90, с. 111).

У другу групу виокремлюємо прислів'я із семантичною ознакою «кількість дітей у сім'ї». Загалом паремійна картина світу відображає зорієнтованість українців на народження дітей як продовжувачів роду, напр.: *Живемо не батьками, помremo не людьми* (ПП-90, с. 105) *Хто не хоче свої діти пестити, той буде сучині любити* (ПП-90, с. 120). З одного боку, діти – основа родини, оскільки за звичаєвим правом сім'я набувала чинності тільки тоді, коли в ній були діти [14, с. 166], тому в паремійному представлено негативну оцінку однієї дитини, сім'ю з однією дитиною вважали неповноцінною, пор.: *Одна дитина – не дитина, а много дітей – радість; У кого бджоли, у того мед, у кого діти, у того лад* (ПП-90, с. 120); *Як двоє у батька дітей, то так, як одно, а як одно, то як ні одного* (ПП-90, с. 121); *Один син – не син, два сини – півсина, три сини – один син; Одне дитя – не дитя, двоє дітей – півдитяти, троє дітей – одне дитя* (ПП-90, с. 127). Кількість дітей аналогізована з партитивом донорської зони ЛЮДИНА очі, пор.: *Двоє діток – як два ока в лобі* (ПП-90, с. 115). З іншого ж боку, українці досить критично ставилися до великої кількості дітей у родині, напр.: *Вони збилися з пуття, як кутя, то й дитя; Як жнива, так і дитина нова* (ПП-90, с. 115); *За роботою од дітей одстав – за сім літ тільки дев'ятеро* (ПП-90, с. 118); *Обложився дітьми, як дід*

онучами (ПП-90, с. 120). Отже, у паремійній картині світу української мови відображено уявлення, що оптимальна кількість дітей – двоє-трое.

Третю групу наповнюють паремії, що реалізують ознаку «дорослішаючи, діти змінюються». У більшості випадків вони побудовані за принципом антитези: у їхній структурі чітко протиставлено малих і великих (дорослих) дітей. Аналізований матеріал засвідчує, що малі діти завдають менше турбот, ніж дорослі, пор.: *Малі діти – мале й лихо, діти побільшають – лихо погіршає; Малі діти – мале й лихо, як стануть більші, то буде ще гірше; Малі діти – мала жура, а великі діти – велика жура* (ПП-90, с. 119); *Малі діти – малий клопіт, а підростуть – буде великий; Більшають діти – більшають клопоти; Великі діти – великі й турботи; Малі діти – малий клопіт, а підростуть – хату рознесуть* (ПП-90, с. 114). За даними українських прислів'їв, малі діти не дають батькам лише виспатися, а дорослі – їсти: *Мала дитина – не виспишся, більша дитина – не наїсися; Мала дитина відбирає родичам сон, більша – хліб від рота* (ПП-90, с. 119); дихати: *Малими були діти, то спати матері не давали, а вирости, то й дихати не дають; Малі діти не дають спати, а великі дихати* (ПП-90, с. 119); жити: *Малі діти не дають спати, а великі жити не дають* (ПП-90, с. 119). В українських пареміях репрезентовано усі етапи дорослішання дитини, причому кожен віковий період має свій негативний вплив на долю батьків, пор.: *Як мала дитина – не виспишся, більша дитина – не наїсися, велика дитина – не уберешся; Як мала дитина – не виспишся, підросте – не наїшся, а виросте – не одягнешся* (ПП-90, с. 119). У прислів'ях цієї групи наявна, на нашу думку, суб'єктивна характеристика дитини з позиції батьків, оскільки саме на їхньому житті і долі безпосередньо надалі відображаються зміни, зумовлені її дорослішанням. Саме тому суттєвим у структурі таких одиниць є не найменування за віковою ознакою, а квалітативи із семантикою віку *малий – великий*. Незначна кількість паремій пов'язана з другим періодом – дорослими дітьми, напр.: *Батько і мати виховують дванадцять дітей, а дванадцять дітей не можуть прокормити на старість двох батьків; Скоріше один батько вигодує десять дітей, ніж десятеро дітей одного батька; Батько пазуху дере і для дітей оддає, а діти з батька здирають і на себе складають* (ПП-90, с. 104); *Одна мати вигодує семеро дітей, а семеро дітей одної матері не можуть* (ПП-90, с. 111); *Прийшла мати до сина – гірка її година, прийшла до доньки – навиділась бідоньки* (ПП-90, с. 127). У таких прислів'ях йдеться передовсім про те, що дорослі діти не дбають про своїх стареньких батьків. Паремія *В тата-мами не до віку* (ПП-90, с. 105) реалізує значення «дорослі діти мають покинути батьківський дім». Підтвердження цієї думки маємо в інших одиницях, напр.: *І в рідного тата не своя хата* (ПП-90, с. 105); *Хоч у рідного тата, але не моя хата* (ПП-90, с. 107), які, як вважає З. Г. Коцюба, вербалізують логіко-тематичну модель «свій дім – добро», реалізуючи домінуючу характеристику власного дому в побутовій свідомості, оскільки «чужим» тут є навіть тато, що традиційно належить до своїх [6, с. 274–275]. Зауважимо, що практично в усіх пареміях третьої групи

дорослішання дітей оцінено негативно: для батьків цей період пов'язаний із великими переживаннями, значними матеріальними затратами. Мовні одиниці, що її наповнюють, акцентують увагу на щирій любові батьків і невдячності, егоїзмі дітей.

З прислів'ями, що вербалізують ознаку «дорослішаючи, діти змінюються», корелює четверта група, пов'язана зі значенням «ставлення батьків і дітей одне до одного». Універсальним у цій групі є протиставлення «своє – чуже», яке Ю. С. Степанов трактує як один із ключових концептів колективного, масового, народного, національного світовідчуття [12, с. 472]. О. О. Селіванова вважає, що залежно від типу посесора в етносвідомості зафіксовано стереотипне протиставлення свого чужому через специфіку ієрархії колективних цінностей та оцінок, етичних норм і настанов [10, с. 27]. Так, передовсім свої діти – найкращі, найрідніші, пор.: *Моя дитина кому, як постіл, а мені, як сокіл* (ПП-90, с. 119); *Свої діти бодай святились, а чужі бодай запалилися; Хоч дитя худеньке, та батькові й матері рідненьке* (ПП-90, с. 120); *Яка б дитина не була, то для матері вона найкраща* (ПП-90, с. 121); *Людам, як болото, а матері, як золото* (ПП-90, с. 109). У паремії *Дитина хоч кривенька, та батькові-матері миленька* (ПП-90, с. 116) особливої значущості набувають демінутивні квалітативи, які сприяють констатуванню, що навіть з фізичними вадами діти для своїх батьків є найкращими й наймилішими. В українській етносвідомості є відображення того, що чужі діти ніколи не будуть своїми, пор.: *Чужа дитина не своя* (ПП-90, с. 121). Використання міфологеми «чорт» у паремії *З чужого чортеняти не зробиш свого дитяти* (ПП-90, с. 118) демонструє принципову неприйнятність прийомних дітей, порівняймо іншу паремію *З бабиного сина й дочки нічого людяного не буде* (ПП-90, с. 126). Підґрунтям прислів'я *З паном не братайся, жінці правди не кажи, а чужої дитини за свого не бери* (Н, с. 94) є казка, герой якої став приятелем пана, сховав його улюбленого лебедя, сказавши про це своїй дружині. Жінка розповіла про це сусідам, а ті переказали іншим. Пан, довідавшись правду, вирішив повісити чоловіка. Своє майно перед стратою господар поділив на три частини: першу заповідав церкві, другу – жінці й прийомному синові, а третю – тому, хто його заріже. Позбавити життя погодився нерідний син [16, с. 530–535]. Паремійна картина світу фіксує, що батьки критично ставляться до чужих дітей, а своїм часто потакають, пор.: *Чужих дітей смолою обіллє, а на своїх очі заплющить* (А, с. 28). У пареміях цієї групи реалізовано такі смисли: 1) для батьків діти завжди залишаються дітьми: *Діти залишаються завжди дітьми* (ПП-90, с. 117); 2) дбаючи про дітей, батькам не слід забувати про себе: *Дітей треба глядіти, але й себе одіти* (ПП-90, с. 116); 3) на старість батькам від дітей погана допомога: *Дітей годуй, а сам торби готуй* (ПП-90, с. 116); *Годував ведмідь діти, а голови не мав де діти* (ПП-90, с. 115). Можемо висновкувати, що в прислів'ях вербалізовано насамперед добре ставлення батьків до дітей незалежно від фізичних і душевних якостей дитини, а інколи навіть і всупереч здоровому глузду. Паремійні одиниці *Мати годує дітей, як земля людей; Мати з хати – горе в хату; Мати сама не з'їсть, а дітей нагодує* (ПП-90, с. 110); *Як батька покинеш, то й сам загинеш* (ПП-90, с. 107); *Поти ягнятка скачуть,*

поки матір бачуть (ПП-90, с. 111) пов'язані з репрезентацію основного призначення батьків, зокрема матері – вигодовування дітей. Аналізований матеріал дає змогу твердити, що батьки неоднаково ставилися до дочок і синів. У паремійній картині світу представлено, по-перше, критичне ставлення до дочок: *Дочка – чужа потіха; Дочка – обдери хата, все забере, бо хоче бути багата* (ПП-90, с. 125); по-друге, помірне захоплення сином: *Сини принесуть, а дочки й угли рознесуть* (ПП-90, с. 127); *Син родиться на поміч, а дочка – на клопіт* (ПП-90, с. 127). В українських пареміях мати передовсім пов'язана з донькою, а батько – з сином, пор.: *Син – утіха батька, а дочка – матері* (ПП-90, с. 128).

Найбільшу, п'яту групу наповнюють паремійні одиниці, у яких вербалізовано ознаку «виховання дітей», що містить практичні поради батькам і які можна кваліфікувати як кодекс моральних напучувань. Передовсім зауважимо, що в паремійній картині світу українців стверджено: виховання – батьківський обов'язок, справа нелегка і відповідальна, напр.: *Умієш дітей родить, умій же їх і вчить* (ПП-90, с. 124); *Не ті батьки, що на світ привели, а ті, що в люди вивели; Не той отець, що зродив, а той, що виховав* (ПП-90, с. 104); *Хто дітей має, нехай навчає* (ПП-90, с. 125). Прислів'я цієї групи констатують: а) найкраща пора для виховання – найперші роки життя, бо з часом впливати на дитину складніше, напр.: *Коли дитини не навчиш у пелюшках, то не навчиш і в подушках; Як малого не навчиш, то великого не зможеш* (ПП-90, с. 118); *Вчи дитину з малості, жебись спочив у старості; Тоді учи, як упоперек на лаві лежить, а як повздож ляже, то тоді вже його трудно вчити; Учи сина, як годуєш, бо тоді вже не навчиш, як тебе годуватиме* (ПП-90, с. 124); б) виховувати дітей треба сам на сам, пор.: *Вчи дітей без людей; Вчи жінку без дітей, а дітей без людей* (ПП-90, с. 124); в) для виховання можна інколи застосовувати тілесні покарання, напр.: *Дитина без прута не виросте* (ПП-90, с. 115); *Отець по-батьківськи поб'є, по-батьківськи й помилує* (ПП-90, с. 106); *Діти любі, а за прутину держи* (ПП-90, с. 117); *Дитину серцем люби, а руками гнети; Дитину люби, як душу, а тряси, як грушу* (ПП-90, с. 116). Але фізичне покарання дітей в українській етносвідомості не було домінантним, бо водночас зафіксовано й паремійні одиниці, які радять вчити дітей гарними словами, ласкою, а не залякуванням і силою, пор.: *Не вчи дитину штурханцями, а хорошими слівцями; Не кричи, а ліпше навчи* (ПП-90, с. 124); *Учи дітей не страшкою, а ласкою* (ПП-90, с. 125). Народна мудрість забороняє дітей балувати, бо це принесе на старість батькам лихо, напр.: *Потурай малому, то як виросте, буде тебе на старість бити* (ПП-90, с. 124); *Хто дітям потаچه, той сам плаче* (ПП-90, с. 120); *Гарна мазана паляниця, а не дитина; Мазані пироги добрі, а діти не дуже* (ПП-90, с. 115).

Аналізований матеріал уможливорює висновок про те, що вирішальна роль у вихованні дітей належить матері, адже значна частина прислів'їв є етичними формулами, у яких закріплено ставлення матері до дітей, її функції в родині, напр.: *Без матки нещасливі дітки; Без матері і сонце не гріє; Біля рідної матки добре дитятку; В кого є ненька, в того й голівка гладенька* (ПП-90, с. 108);

Любов матірня й на віддалі гріє (ПП-90, с. 109); *Матері кожної дитини жаль* (ПП-90, с. 109). Частина паремій засвідчує, що батько менше опікується дітьми, пор.: *Що тато, то не мама* (ПП-90, с. 107); *Батько вмер – то півсиротина, а мати – то вже ціла сиротина* (ПП-90, с. 104).

Частина українських прислів'їв відображає зв'язок матері й дітей через посередництво концепту СЕРЦЕ, якому притаманний широкий спектр функціональних властивостей [9, с. 116], напр.: *Дітки плачуть, а в матері серце болить* (Н, с. 407); *Візьмеш дитину за руку, а матір – за серце* (ПП-90, с. 115); *У дитини болить голова, а в матері серце* (ПП-90, с. 112); *Дитину заболить палець, а матір – серце* (ПП-90, с. 112). У більшості паремій підкреслено проникливість, вразливість, теплоту, ніжність материного серця. Зауважимо, що кількість досліджуваних одиниць, у яких описано сконцентрованість у серці матері негативних відчуттів: тривоги, неспокою, печалі – значно перевищує кількість прислів'їв із позитивною семантикою. Серце матері відчуває біль і печаль унаслідок впливу зовнішніх факторів: дорослих, злих дітей, плачу малечі: *Малі діти їдять хліб, а великі – серце* (А, с. 28); *Від малих дітей болить голова, а від великих – серце* (ПП-90, с. 115); *Дитя плаче, а в матері серце болить* (ПП-90, с. 116); *Добрії діти їдять кашу, злії – серце й душу нашу* (ПП-90, с. 118); *Малі діти деруть запаску, а великі – серце* (ПП-90, с. 119); *Малі діти – руки болять, великі – серце болить* (ПП-90, с. 119). Такі паремійні одиниці підтверджують думку Б. Я. Цимбалістого, що саме жінка-мати, яка передовсім займалася вихованням дітей, має особливе значення в ментальності українців [15, с. 85–87].

Отже, концепт ДІТИ в паремійній картині світу українського народу є одним із найбільш маркованих конститuentів, у якому відображено всі етапи життя людини: народження, виховання, стосунки з батьками, ставлення до батьків тощо. Так, наш аналіз уможливив виокремлення таких стереотипних ознак: «діти схожі на батьків», «діти – основа сім'ї», «дорослішаючи, діти змінюються», «батьки мають виховувати дітей», «батьки і діти ставляться один до одного по-різному». Паремії, у яких вербалізовано концепт ДІТИ, пов'язані з категорією оцінки, оскільки «оцінне висловлення вже само по собі виражає комунікативну мету рекомендації, спонукання до дії, застереження, схвалення чи осуд. Воно виховує норми поведінки» [1, с. 6]. Корпус українських паремій, у яких репрезентовано досліджуваний концепт, досить повно відображає систему оцінних домінант, до яких можна зарахувати такі: 1) народження й виховання дітей пов'язане з труднощами та матеріальними витратами; 2) дітей обов'язково потрібно вчити і виховувати ще з раннього дитинства; 3) своє дитя – найкраще; 4) материнська любов дуже важлива для дітей; 5) гарні діти – нагорода для батьків; 6) батьки – найдорожче в житті, діти повинні їх шанувати. Запропонований лінгвокультурний підхід до вивчення засобів вербального наповнення одного із ключових концептів українського етносу відкриває перспективи для комплексного опису концепта СІМ'Я на матеріалі паремійного фонду.

ЛІТЕРАТУРА

1. Арутюнова Н. Д. Типы языковых значений : Оценка. Событие. Факт / Н. Д. Арутюнова. – М. : Наука, 1988. – 341 с.

2. Етимологічний словник української мови : В 7 т. / [під заг. ред. О.С. Мельничука та ін.]. – К. : Наукова думка, 1982. – Т. 2. – 572 с.
3. Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
4. Кон И. С. Ребенок и общество: Историко-этнографическая перспектива / И. С. Кон. – М. : Наука, 1988. – 270 с.
5. Коцюба З. Г. Паремійна об'єктивація статусних ролей батьків і дітей у слов'янських, германських та романських мовах / З. Г. Коцюба // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. – 2009. – Вип. 16. – С. 134–139.
6. Коцюба З. Г. Рефлексія побутової свідомості в різномовному проverbs'яльному просторі (від універсального до національного) : монографія / З. Г. Коцюба. – Львів : ДП «Видавничий дім «Укрпол», 2010. – 472 с.
7. Новий тлумачний словник української мови : В 4 т. / [уклад.: В. Яременко, О. Сліпущко]. – К. : Аконт, 1999. – Т. 1. – 910 с.
8. Пермяков Г. Л. Основы структурной паремологии / Г. Л. Пермяков. – М. : Наука, 1988. – 236 с.
9. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти) / О. О. Селіванова. – К.-Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
10. Селіванова О. О. Опозиція свій – чужий в етносвідомості (на матеріалі українських паремій) / О. О. Селіванова // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 26–34.
11. Селіванова Е. Синергетика дискурса фразем и паремий / Е. Селіванова // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика» : зб. наук. праць. – Херсон : Вид-во ХДУ, 2010. – Вип. 12. – С. 417–421.
12. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Языки русской культуры, 1997. – 824 с.
13. Телия В. Н. Русская фразеология. Сематический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Языки русской культуры, 1996. – 288 с.
14. Українська мінувшина. Ілюстрований етнографічний довідник / А. П. Пономарьов, Л. Ф. Артюх, Т. В. Косміна та ін. – К. : Либідь, 1994. – 256 с.
15. Цимбалістий Б. Родина і українська душа / Б. Цимбалістий // Українська душа. – К. : Фенікс, 1992. – С. 66–98.
16. Чубинский П. П. Труды этнографо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной Императорским русским географическим обществом. Юго-западный отдел. / П. П. Чубинский – СПб., 1878. – Т. 2. – 688 с.

Список використаних джерел

- А – Аркуша Г. Сказав, як два зв'язав. Народні вислови та загадки із Західного Полісся і західної частини Волині / Г. Аркуша. – Люблін-Луцьк, 2003. – 176 с.
- Н – Українські прислів'я і таке інше. Уклад М. Номис / [упоряд., приміт. та вступна стаття М. М. Пазяк]. – К. : Либідь, 1993. – 768 с.
- ПП-89: Прислів'я та приказки : Природа. Господарська діяльність / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К. : Наукова думка, 1989. – 480 с.
- ПП-90 – Прислів'я та приказки. Людина. Родинне життя. Риси характеру / [упоряд. М. М. Пазяк]. – К. : Наукова думка, 1990. – 528 с.

Valentina Kalko

Verbal representation of concept “children” in the Ukrainian bywords

The article analyzes peculiarities of lingual representation of concept “children” in the Ukrainian bywords, principal rules of its verbalization are ascertained, distinctive features are revealed, stereotype perception of a child and system of estimating dominants connected with the birth, upbringing and attitude to parents and other things are viewed.

Key words: verbalization, concept, bywords, proverbs, children.